

Istenszerelem a klasszikus perzsa költészetben*

Horváth Róbert

„Ha hú szerelmet akarsz, hát magasra nézz”
Hāfiz

Egy titkot szeretnék feltárni Önöknek. Indiszkreáció és misztériumrombolás nélkül tehetem ezt, amennyiben tekintettel leszek például arra, hogy milyen komplex módon van jelen az irodalomtörténetben.

Röviden: *e titok abban áll, hogy néhány költő, amikor szerelmes verseket írt, Istenhez szólt; Isten volt szerelmének valódi tárgya.* Ők nem – vagy nemcsak – hús-vér nőbe voltak szerelmesek, hanem Istenbe. Figyelmüket Rá irányították, vonatkozó soraikat, mindenekelőtt, Hozzá intézték.

Úgy tűnhet, mindez amorális. Az ember nem a kedvesét, partnerét, emberi szerelmét szereti, hanem titkon és valójában Istent. Ám szó sincs semmiféle erkölcstelenségről. Ez a testi-lelki szerelmi intenzitás *továbbvitele* egy szellemi irányba. Az emberi szerelem értékei is valóságosan fennállnak.

A legtöbben úgy vélik, hogy természet és természetfeletti, kozmosz és kozmoszfeletti, ember és Isten között törés, hiátus, szakadék van. Ez több szempontból érvényes, helyes és fontos felfogás. A karoling-kori „kelta” teológia – Eriugenára és követőire gondolok –, a szentviktori hagyomány és számos muszlim meg hindú forrás azonban úgy tartotta, hogy a törés és a szakadék mellett létezik egy folytonosság, átmenet is. A természetfeletti nem csupán különbözik a természettől, hanem az utóbbi „meghosszabbítása”, pontosabban továbbvitele. Ahogy Plótinus bölcséletében Isten valóságáig vihető a jó és a szép, úgy a kasmíri Abhinavagupta szerint az esztétikai és érzéki élmény is.

Két fő formáját, változatát különböztethetjük meg az istenszerelemnek.¹ Az első, amikor egy emberi létező iránti szerelmünket visszük Istenig. A második, amikor konkrét emberi szerelem nélkül irányítjuk Istenre a szerelemérzést. A kettő nem választható el teljesen egymástól, hiszen az utóbbi is tudatosan a szerelem viszonyait, intenzitását és kifejezéseit használja. Az első változat példáját nyújtja az *Énekek éneke*,² Dante³ és Shakespeare⁴ vagy néhány tubadúr.⁵ A másodikét bizonyos *Zsoltárok*, Keresztes Szent János⁶ vagy Mīrā Bāi.⁷

Nem vagyok iranista. Perzsául sem beszélek.⁸ Az istenszerelem azonban helyszíneken és korszakokon átívelő jelenség, valamennyi tradicionális vallás sajátja. Így megtalálható a klasszikus perzsa költészetben is.

* Előadás. Elhangzott: Hamvas napok, Balatonfüred, 2016. március 18. Teljes változat.

¹ Horváth Róbert: Az istenszerelem ezoterikus távlatai. Kitekintéssel Yunus Emre költészetére. *Tempevölgy* (Balatonfüred) VII. évf. (2015) 1. sz. 16–21. o. (17. o.)

² Ld. Órigenész kommentárját is: *Kommentár az Énekek énekéhez*. Budapest, 1993, Atlantisz /A kútnál/.

³ Dante Alighieri: *Az új élet*. In *Dante Alighieri összes művei*. H. n., 1965, Magyar Helikon, 7–65. o. Továbbá uo. 69–154. o.

⁴ William Shakespeare: *Szonettek*. In *William Shakespeare összes művei*. H. n., 2005, Helikon, 1111–1130. o.

⁵ *A tavaszidő édessége. Válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből*. Budapest, 2004, Kairosz, elszórtan.

⁶ *Keresztes Szent János összes versei és válogatott prózája*. Budapest, 1992, Európa. És *Lobogó istenszeretet. Keresztes Szent János kisebb művei*. Budapest, 1991, Kármelita Rend.

⁷ *Távollét. Mīrā hercegnő misztikus versei és legendája*. H. n., 1997, Argumentum.

⁸ A tanulmány törzsszövegében a perzsa neveket és kifejezéseket az *Encyclopædia Iranica* nyomán közlöm tudományos átírásban. A jegyzetekben a magyar nyelvű források átírásait adom meg.

Istenszerelem

Bábā Kūhī, aki állítólag 1051–52-ben hunyt el egy barlangban, s némelyek szerint azonos volt a híres szúfival, Ibn Bākūyával, így írt:

A várt, az üdvözítő nap ma végre felviradott,
Kigyúlt az égen a titkos csillag s reám ragyogott,
Ma végre megkönyörült Ő, „a titkokat kinyitó”,
S bezárt ajtója – a napfény ajtójaként – kinyilott.
Lehullva térdre borultam szemöldökíve előtt
– Mi mást hozott a szívem volna fel mentségire ott? –,
S a Hold-szemöldökü szépség előtti térdhajtás
Imádotjtját az imádoval egyesíti legott:
Meglátva Őt, akinek fénysugár a lelke, tudom:
A várt beteljesülés ez, a vég, az áhítozott.⁹

Habár a „szemöldökív”, a „Hold-szemöldökü szépség”, sőt az „imádotjt” értelmezhető konkrét hölgyként, az „üdvözítő nap”, a „titkos csillag”, „a titkokat kinyitó” és más szófordulatok világossá teszik, hogy itt kimondottan istenszerelmről van szó.

Ugyanezt mutatja következő *rubā’i*, melyet a némileg korábban élt Abū-Sa’īd Abul-Khayrnak (967–1049) tulajdonítanak:

Szóltam: „Szemem!” Ő szólt: „Fegyelemben megtartsd!”
Szóltam: „Szívem!” Ő szólt: „Szerelmben megtartsd!”
Szóltam: „Kebelem!” Szólt: „Mi lehet kebledben?”
Szóltam: „Szavaid kínjai!” Szólt: „Becsben tartsd!”¹⁰

Abū-Sa’īd számos misztikustól tanult és híres *sūfi* volt. Állítólag fényűző életet élt. Hatást gyakorolt rá Maṣṣur-i Ḥallāj. A szerelmi átéléseire adott iménti válaszok sokkal inkább isteni parancsok, mint női mondatok.

A talán leghíresebb iráni költő, Jalāl-al-Din Rumi (kb. 1207–1273) így élte meg Istent – de ítéljék meg Önök is, ki a szerelem tárgya itt:

Az életből csakis téged kívánlak,
Vaj’ illó-é, hogy árvultan kószáljak?
Író toll lett a szívem a kezedben,
Te vagy nyitja a bánatnak, vígságnak.
Azon kívül, mit óhajtasz: mi sem kell;
Azon túl, mit mutatsz: én mit se lássak.
Ha tüskét, vagy rózsát nőttetsz belőlem,
Szagát érzem tövisnek, vagy rózsának.
Ha úgy tartasz, olyan lettem tenéked,
Ha így kívánsz, ilyen lettem, te lássad.
A korsóból, ahol színt adsz a szívnek,
Szerelmem, vagy gyűlölségem kiárad.
Az őскеzdet te voltál, s léssz a végső,
Te tégy jobbá csukásnak, mint nyitásnak.

⁹ Bábā Kūhī: *A várt, az üdvözítő nap...* In Simon Róbert (szerk.): *Klasszikus perzsa költők*. Budapest, 2002, Magyar Könyvklub /Írók, költők, gondolkodók/, 91. o. Hegyi György ford.

¹⁰ Abū Sa’īd: *Rubā’ik*. 9. In uo. 94. o. Szerdahelyi István ford.

Ha rejtőzködsz, leszek sok közt hitetlen,
Ha feltáruasz, hiszek léted szavának.¹¹

Rumi gyermekkorában találkozott a mesterek mesterének tekintett Ibn ‘Arabīval. Már az apja is *sūfī* volt. Később ő alapította a mevlevi dervis rendet.¹²

‘Abd-al-Rahmān Nur-al-din Jāmi (1414–1492) következő *rubā’ija* szintén egyértelműen az istenszerelem jegyében áll:

Hogy szememben látható vagy, sose sejtettem,
Hogy szivemben titkon ott vagy, sose sejtettem;
A világot átkutattam teutánad már –
S a világ hogy te magad vagy, sose sejtettem.¹³

Uralkodója külpolitikájának köszönhetően Jāmit Kínából, Tibetből és Indiából is hatások érték. Hatalmas műveltségű és tekintélyű *sūfī* volt. A *naqsbandiya* rend tagja, és Navā’i¹⁴ mestere. Olyannyira Istenhez beszélt, hogy költészetében a földi és testi szerelem sokszor negatív megítélést kapott.

Az egyértelmű példák közül Mollā Moḥsen-Moḥammad Feyz-i Kāšānī (kb. 1598–1679) idézem még, aki Mulla Sadrā tanítványa és veje volt, s nem mellesleg *akhbariya*. Miként Jāmi esetében a „láthatóság”, úgy nála a „(haj)tincs” szó szerepeltetése sem vezethet félre senkit:

Emberfia rád sosem tekinthet,
Titkon lopod el szegény szivünket,
Titkon lopod el szegény szivünket,
Emberfia rád sosem tekinthet.
Bűbáj a tekinteted, varázslat,
Szíveknek az elcsenője tincsed.
Meddig leszel „ismeretlen”, ó, te
Pajkos – hiszen ismerünk mi! –, színleg?
Hisz nincs idegen meg ismerős a
Lelkedbe’, hiszen mi vagy te: mindegy!
Kettészakított szerelmeseknek
Mikor könyörölsz a kínjain meg,
Felvirrad a napja tán, hogy eljössz,
Cellánkba belépsz, keresve minket,
Szívünk-veszített szerelmeseknek
Orcádrol a fátylad ellegyinted,
Elsöpri világot ékesítő
Szépséged a szenvedéseinket,
S gházal-dalolás se lesz, de nem lesz
Feiz sem, miután reád tekintett.¹⁵

¹¹ Dzsálál ad-dín Rúmí: *Az életből csakis Téged kívánlak...* In uo. 178–179. o. Weöres Sándor ford.

¹² Rumi szerelem- és szeretetfelfogása kapcsán ld. William C. Chittick: *The Sufi Path of Love. The Spiritual Teachings of Rumi*. Albany, 1983, State University of New York Press /SUNY Series in Islamic Spirituality/.

¹³ ‘Abdu’r-Rahmān Dzsámí: *Rubā’ik*. 1. In uo. 250. o. Tótfalusi István ford.

¹⁴ Magyarul ld. Alisír Nevái: *Ferhád és Sirin*. H. n., 1974, Magyar Helikon.

¹⁵ Muhszan-a Faiz-a Kásáni: *Emberfia rád sosem tekinthet...* In Simon Róbert (szerk.): i. m. 252. o. Hegyi György ford.

A szerelem adorációja

Egy korábbi tanulmányban, amely e folyóiratban jelent meg, 13+2 pontban próbáltam összefoglalni, hogy miért alkalmas a szerelem a transzcendentálisra, az Istennel való közvetlen kapcsolatra.¹⁶ Most nézzük, miért tartották alkalmasnak erre maguk a perzsák, olyan esetekben, amikor nem kifejezetten az istenszerelem volt a témájuk, inkább magának a szerelemnek a dicsőítése.

Nezāmi Ganjavi (1141–1209) második nagy művében, a *Kosrow o Širin*ben így írt:

Szerelmet tüztem én zászlómra ékül,
Ne adj' Isten, hogy éljek már enélkül.
Mert nincs mihrábja több az égi boltnak,
S világunknak vizet más föld nem onthat.
Ezért szolgálja légy, csak erre gondolj,
Ha minden tisztaszívű néki hódol.
Szerelmen kívül nincs más tiszta szándék,
Csalárd minden, mi nem szerelmi játék.
Világszellem ha nincs eltelve véle,
Időknek kezdetétől vajh ki élne?
Szerelmétől ki fosztott, senyved az rég,
Halott, bár benne száz lélek lakoznék.
Szerelmed bárha bűbájt nem keverget,
A bánattól ugyé feloldja lelked?
Ne élj csak, mint számár, alvás-evéssel,
Ha csak macskával is, élj jó kötéssel.
Ha csak macskával is, hű szívet osszál
Inkább, mintsem legyél árván oroszlán.
Szerelmed nélkül egy szem mag se sarjad,
Szerelmed háza adhat csak nyugalmat.
Szerelmes tűz a legfőbb jó, s ha senyved,
Virág nem nyit mosolyt, s nem sír a felleg.¹⁷

A perzsa misztikus költészet egyik legnagyobbja, Farīd-al-dīn 'Aṭṭār (kb. 1145/46–1221) ekképpen szólt a szerelem fontosságá mellett:

Elveszítém önmagam, hogy önmagam nem látom én,
Tengerárból pára voltam, tengerárba buktam én,
Árny valék csak, kezdet óta földre hullt erőtelen,
És a Nap hogy megjelent fönn, lágyan szétoldódtam én,
Érkezésem jeltelen volt, elmenésem hirtelen,
Mint ha egy csöpp vér kiserked, jöttem és távoztam én,
Hát ne kérj egy szót se róla, mert keringő pilleként
Kedvesem szép arca mécszlángjában ellobbantam én,
Hogyha bölcs vagy, járd az ő szerelme fénylő útjait,
Szerelemben nemtudóvá és tudóvá váltam én;
Egykor látó szem volt minden test, végtére megvakult,
Nézz csodát: a vakkal újból látok, így újhodtam én;

¹⁶ Ld. az első itteni jegyzetet.

¹⁷ Nizámi: *Khuszrau és Širin. Részletek. A szerelemről.* In Simon Róbert (szerk.): i. m. 152–153. o. Brodszky Erzsébet ford.

Attár szívét kívül láttam mindakét világ terén,
Ő szivétől szívtelen, de szerelem-dúlt [telt] voltam én.¹⁸

A már idézett Rumi így dicsőíti a szerelmet, szintén kiemelve spirituális vonatkozásait:

Szerelem: az ég felé repülni,
Percenként ezer fátyolt széttégni,
Kezdetben életünket feladni,
Vég-lépés után láb nélkül lépni,
A léteket szemekből kivetni,
Tulajdon szemeket se nézni.
Mily áldott – így szóltam a szívemhez –
Szeretők hajlékába beférni,
Szemeid látókörén túllátni,
A keblek utcájába betérni.
Ó, lelkem, honnét jött a lehellet,
És szívem dobogása! ki érti?
Madaram, legyen hangod madár-nyelv,
Rejtett értelmét elmém megérti.
Szólt szívem: Láttam az ős műhelyben
Víz és sár hajlékát forni-égni,
Az anyag házából kirepültem,
Az anyag háza teremtett élni,
Azután, erőm fogytán, befogtak,
Formátlan léteket, formába térni.¹⁹

Földi szerelem és égi szerelem határán: isteni/szent szerelem és istenszerelem

A testi szerelem és a spirituális szerelem ellentétpárja főként Szent Ágoston óta ismert a nyugati világban. Ennek megfelelő a földi és az égi szerelem, vagy ahogy itt nevezzük, a szerelem dicsőített „isteni” és „szent” jellege valamint a határozottabb istenszerelem közötti ellentét.

Évszázadok tapasztalatai alapján láthatjuk, hogy az ágostoni megkülönböztetés túlzott dualizmust szült, ami nem annyira a szent hibája, mint inkább követőié. Mindenesetre, amennyiben dualizmust eredményezett, a földi és az égi szerelem egyaránt magára hagyott maradt hosszú évek során: az előbbinek nem adtak kellő perspektívát, az utóbbinak pedig intenzitást.

Mégis, az *amor carnalis* és az *amor spiritualis* közötti, Ágoston módszere szerinti megkülönböztetés szellemi tekintetben a mai napig hasznos szerintünk, amennyiben elkerüli a feloldhatatlan dualizmust.

Az istenszerelem jelenségével kapcsolatban ki kell például mondani: nem minden esetben dönthető el egyértelműen, hogy egy költő szerelme emberi létezőre irányult-e, vagy határozottan Istenre. Spirituális szempontból a dicsőített „isteni” vagy „szent” szerelem egy penge élén való járást jelent: nem tudható biztosan, hogy a szerelmes sikeresen, tényleg tovább vitte-e szerelmi tudatosságát Isten felé, vagy megmaradt a földi szerelem világában. Alább ilyen, e szempontból kétesnek és vitathatónak tartott eseteket gyűjtöttem össze.

¹⁸ Faríd ad-dín 'Attár: *Elvesztém önmagam...* In uo. 174. o. Weöres Sándor ford.

¹⁹ Dzsálál ad-dín Rúmi: *Szerelem: az ég felé repülni...* In uo. 181–182. o. Weöres Sándor ford.

Farrukī (Abu'l-Hasan 'Alī ibn Jūlūg Farrukī Sīstāni, meghalt kb. 1038), az udvari költő alábbi sorai elvileg Istenről is szólhatnak, a szerző mégis árulkodik arról, hogy földi szerelemről van szó:

Lám, mivé lettem, hogy elhagy kedvesem?
Tévelyegvén szerte, folyvást őt lesem.
Ajkamát meddig harapjam, kérdezem?
Kedvesemnek gyöngy-fogára éhesen?
Ujra gyöngyöt-pergető felhő szemem,
Mert a gyöngyöt-pergető szót éhezem.
Képe nélkül már az álom elkerül.
Ajkamon nem nyit mosolyt más senki sem.
Fogadalmat tettem, őrizi hű szívem –
Míg csak élek nem szegem meg, nem, sosem!
Igy vagyok. Hát ő, a kedves, mint van ő?
En magamról szólhatok csak, róla nem.²⁰

A fentebb már idézett jeles perzsa misztikust, Abū-Sa'īdot „azzal vádolták, hogy a szószéken a Korán helyett verseket mond, fényűző lakomákat rendez, és a fiatalokat eksztatikus tánkra tanítja”²¹. A neve alatt megjelent négysorosokat valószínűleg nem ő írta, azonban témánk jelenlegi oldalához tartozik néhány, ahol erős lehet a gyanú, hogy nem Istenre gondolt. Hármat idézek:

Egykor, ha a Végitélet órája pereg,
S nő, férfi a számadásra készülve remeg,
Szépségedet én az égre tartom dacosan,
S szólok: „Valamennyi vádra ezzel felelek!”

Ó, kedvesem, ó, kedvesem, ó, kedvesem, ó!
Zsarnok, de imádom, hisz imádatravaló.
Kérdik, hogy a kedves, vagy a menny kéne nekem:
Ó, mily buta népség, hisz a menny csak vele jó.

Birtok, legelő, kert soha nékem nem kell,
Ciprus, tulipán, rózsafa nékem nem kell;
Apró zugot adjon csak az Ég, hol nem lesz
Más mint magam és ő, aki lelkemnek kell.²²

Ḳāqāni' Šīrvāni (kb. 1127–1199) anyja nesztoriánus volt, s maga is közel állt a kereszténységhez. Aszketikus volt, de nem *sūfī*. Az eddigiekhez hasonló kétségek ébredhetnek bennük, hogy istenszerelemről volt-e szó nála, mikor például így írt:

Orcád ha elvész, a föld se kell nekem,
Kínom nélkül már e föld se kell nekem.
Nélküled, ki vagy egyetlen örömöm,
Testemet se lássa törten a szemem.
Jóságod az élet vize volt nekem,

²⁰ Farrukhi: *Lám, mivé lettem...* In uo. 88. o. Brodsky Erzsébet ford.

²¹ Simon Róbert: *Életrajzi esszék és jegyzetek.* In uo. 272. o.

²² *Abú Sa'īd: Rubá'ik.* 5, 10, 21. In uo. 94. o. Szerdahelyi István ford.

Égessen a kín, ha nem lehetsz velem.
Jó illatod szívem éltetője volt,
Tőle fosztva lelkem tört és színtelen.
Galamb neved el ne hagyjon, ó, soha.
Mind azt lássa szállni föl-le a szemem.
Tested deli ciprus, éji fű hajad,
Nem kell már a kertek zöldje sem nekem.
Sem nap tüze, egy sugár, az ég színe,
Nem kell soha ég mezője énnekem.
Víg járás-kelés a földön, nevetés,
Nem kell öröm könnyű gyöngye énnekem.
Tükröm nézve lelkem mását lássam ott,
Ússzon abban lágy felhője szüntelen.
Míg a másvilágon együtt nem leszünk,
Bús szívemnek itt öröme ne legyen.
Kincsesdobozom kinyitva – semmi más –,
Szíved titka áll előttem, kedvesem.
Élted ha a betegség megnyujtaná,
Lássam kinod vinni könnyen, kedvesem.
Más nőt? ne, az istenért se, ó, ne mondd!
Még papíron se néz nőre a szemem.
Nyugton nem is élek én, ha nem veled,
Álmomba se jutna fömbe még ilyen.
Kháqáninak szíve nem kér egyebet:
Hogy ne nézen soha nőre a szemem.
Elleneimnek kívánom sorsomat,
Barátimnak szíve törve ne legyen.²³

Mindazonáltal a földi vagy égi szerelem tekintetében ébredt kétségek dacára nem lehetünk annyira kevélyek, hogy a konkrét testi szerelem jeleinek eseteiben teljesen kizárjuk az istenszerelmet. Utaltam arra, hogy a kimondott istenszerelem nyugati története során – különösen Keresztes Szent János után – már gyakran hiányzott az a valós szerelmi intenzitás, amely eredményessé tette volna a tiszta istenszerelmet. Így hát a földi és testi – adoratív értelemben „istení és szent” – szerelemnek fontos szerepe, spirituális funkciója van, vagy legalábbis lehet.

Kozmikus szerelmi motívumok

Az *Énekek éneke* szimbolizmusával összehasonlítva a klasszikus perzsa költészet a természeti képek használata mellett előszeretettel alkalmaz kimondottan kozmikus képeket, hogy kifejezze istenorientációját. Ezt már a legelső idézet esetében láthattuk. Néhány további példa következik.

Az első igazán jelentős perzsa költő, Abū ‘Abdullāh Ja‘far ibn Muḥammad Rūdakī (kb. 858–941) vak volt és zenész, bárd a maga körülményei között:

A jó fogak vakító fénye elveszett, lekopott.
Valának ők ragyogó fénnel izzó lámpasorok.
Valának egykor esőcseppek és csillagseregek

²³ Kháqáni: *Orcád ha elvész...* In uo. 150–151. o. Demény Ottó ford.

Ezüst kapocsba, mives láncba zárt koralldarabok.²⁴

Némelyek szerint itt az imafüzér, az olvasó szemeiről van szó. Mindenesetre a megszokott antropológiai szimbolizmus kozmikus perspektívába („csillagseregek”) került.

A már idézett Bábā Kūhī hasonlóan szemlélte az emberi életet:

Minap ébredve, a cellámból a kocsmába megyek,
Hátha vár rám a lebuiban valamely hír, üzenet.
Mágusoknak kapujában láték mágusfiakat.
Hold az egyik, Nap a másik, az ezüst és arany ez.
Tiszta szívvel köszöntött egy s szeretettel megölelt,
Melle mint fényes ezüsthold, szeme izzó szeretet.
Üdvözölt, majd valahonnan egy kupát is kerített,
S szólt: Nekünk nincs e világon egyebünk, hát ime, vedd!
Ittam is gyorsan a borból, ami tisztán ragyogott,
És vizsgoltam a multból ama fénylő jeleket.
Felvilágolt az öröklét, ime, megnyílt a titok,
Az az ifju kinyitotta italával szememet.
Majd a lélek szava rezdült s ide adván a kupát,
Szóla: válasszak el immár tőle más embereket.
S monda Kúhí: a nevekkel teli tárház vagyok én!
Mind a jó, s rossz, amit itt lát a világból a szemed.²⁵

Az indiai befolyásokat is mutató híres elégikus, Mas‘ud-i Sa‘d-i Salmān (kb. 1046–1121) ugyanígy kozmikus párhuzamok szemlélésére hajlott:

Ablakocskám, te, börtönöm ablaka,
Két szememnek világitó sugara.
Hold ne fogyjon, a nap fényét ki ne zárd,
Hisz te vagy most a fény nappal s éjszaka.
Minden üdvöm te vagy, tüzes Venusom,
És te vagy most a Juppiter csillaga.
Csak te tartod az életet bennem,
Rabsoromnak te egyetlen gyámola.²⁶

Végezetül Šams-al-Din Moḥammad Ḥāfiz (1315–1390) hasonlóképp:

„Szébb az arcod, mint a szépség holdja: büszkén csillogó,
És az állad gödre jóság kútja, tisztább, mint a hó.”²⁷

A Hold, a csillagok, a nappal és az éjszaka, a bolygók stb. a régi perzsa költészetben nem egyszerűen természeti képek, hanem olyan kozmikus atmoszférát alkotnak, mely a Teremtőhöz kapcsolja az embert, Istennel összeköttetésben levővé teszi életét, létezését. A kozmikus motívumok, Hamvas Béla kifejezését használva, „hieratikus maszkok”: valamik, amik egyszerre feltárják és elfedik Istent.

²⁴ Rúdakí: *A jó fogak vakító fénye...* In uo. 37. o. Demény Ottó ford.

²⁵ Bábā Kúhí: *Minap ébredve, a cellámból...* In uo. 92. o. Demény Ottó ford.

²⁶ Masz ‘ud-i Sa‘d-i Salmān: *Ablakocskám...* In uo. 141. o. Demény Ottó ford.

²⁷ Samszu‘d-Din Ḥāfiz: *Szébb az arcod, mint a szépség holdja...* (12. ghazal) In uo. 141. o. Képes Géza ford.

A bor filozófiáját a legtöbben kedves kis könyvecskének tartják, és általában arra használják, hogy saját világévezetüket és hedonizmusukat egy magasabb nivó és a szellemesség segítségével igazolják. Szerintem *A bor filozófiája* nem egy kedves, cuki kis könyvecske, hanem a világon, sőt a kozmoszon túlmutató *komoly mű*. Hamvas számára a borban, a bor minőségeiben Isten tárult fel. A bor által Vele kommunikált és egyesült. Számára a bor „hieratikus maszk” volt, amely feltárja Istent és Hozzá kapcsol.

A saját esetünkben mindig meg kell vizsgálni, hogy ez megtörténik-e. Más esete – mint a szerelmi költészet klasszikus perzsa eseteiben láttuk – egészen pontosan nem megítélhető, a sajátunk azonban igen. Istenhez vitt-e a szerelmi érzés, intenzitás és tudatosság, vagy nem? Istenhez vitt-e a szexualitás, vagy nem? Istenhez vitt-e egy adott „hieratikus maszk”, vagy nem? Ez a saját esetben pontosan megvizsgálható. Nincsenek általánosan biztos válaszok. Az általánosságok egy-egy lehetőséget jelölnek. Van amikor sikerül a szerelmen keresztül Istenhez jutni, van amikor nem. Van amikor sikerül egy-egy „hieratikus maszk” – vagy isteni név – segítségével ténylegesen Istenhez jutnom, van amikor nem. Kellő önkritikával pontosan tudhatom.

Ez a kétértelműség, kétélűség azért van, azért áll fenn, mert Ő, a mi valódi Önmagunk, maszkok, nevek és módszerek feletti.